

השיעור השבועי

גליון מס' 544

הרב המקדים: הג"ד זבדיה כהן שליט"א
רב וראב"ד ת"א

השיעור נמסר בכל מוצאי שבת בבית היזדים ומשודר דרך הלוויין והרדיו ובקווים רבים. מיסודו של מרן רבינו עובדיה יוסף זצ"ל

ר"ת	יציאה	כניסה	יורשלים
20:54	20:00	19:08	חל אביב
20:51	19:59	19:07	חיפה
20:54	20:01	19:10	באר שבע
20:51	19:59	19:07	

בהר בחקוטי | כ"ב אייר תשפ"ו

כתב ועורך השיעור:

הרב דכיר פריץ שליט"א

הלכות ספירת העומר - ה

חינוך קטן בספירת העומר. חינוך קטן במצוות דרבנן. חינוך קטן בתפלה. ברכה על מצה רטובה. נתינת איסור דרבנן לקטן. קטן ששכח לספור יום אחד. קטן שהגדיל בימי העומר. יודי ביום הנחת התפלין בפעם הראשונה. מצות חינוך על האב או על הבן. שומע כעונה בספירת העומר. שומע כעונה תורת דיבור עליו או תורת שמיעה

ספירת העומר מדרבנן

א. הארכנו בשיעורים הקודמים שלהלכה ספירת העומר בזמן הזה מדרבנן, ושכן דעת מרן השלחן ערוך (סימן תפט סע"ב, ד-ו), וכמו שכתב בבית יוסף לגבי דין פתח בארבעה וסיים בחמשה, "ולפי מה שכתבתי לעיל בשם הר"ן שרוב המפרשים מסכימים דספירת העומר עכשיו אינה אלא מדרבנן בעלמא, היא ספיקא במידי דרבנן ולקולא ואינו חוזר ומברך". חכם בן ציון

1 מדברי הרב זבדיה כהן שליט"א: בראשית דברי אני רוצה להודות למרן הראשון לציון, פאר הדור והדרו, רבינו יצחק יוסף שליט"א, על כל התמיכה, החיזוק והעידוד, לכל אורך הדרך. ה' יאריך ימיו בטוב ושנותיו בניעמים, להגדיל תורה ולהאדירה, בבריאות איתנה ונהורא מעליא.

דיברתי על דבר שיש בודו, שעושים 'הצעת נישואין', ויש גם בני ישיבות לצערנו שעושים הצעת נישואין, מביא לכלה טבעת ואומר לה, 'התנשאי לי'. דבר זה נלקח מאופנה אצל הגויים (משפט הכתובה ח"ח ע"ו תמה). ולפעמים יש חברים שהם עדים כשרים, ויש לחוש שזו לשון של קידושין (ע' בדק הבית ס' כו ובשע"ס"ג, ערוך השלחן שם סע"י כא). ומה תאמר, יש אומדנא ששניהם לא רוצים להתחתן עכשיו. אבל הרמ"א באה"ע (ס' מב ס"א) כותב, שבקידושין לא הולכים אחר אומדנות והוכחות, ואם האיש אמר לשון של קידושין ונתן לה טבעת, והיא קיבלה, אפילו שמד זרקא ואמרה שהיא לא רוצה, מקודשת. וחוששים משום חומרת אשת איש. אם כן למה להיכנס לדברים הללו. אדם יעשה וורט ואירוסין כמו בני תורה, ולא יאמר התנשאי לי ולא יתן טבעת, את הטבעת ישאיר רק לחתונה.

ב"ה אנחנו זוכים ללכת לאורו של מרן זצ"ל. ביום שהתמנית לדיון, מרן קרא לי לחדרו בבית, תפס את היד שלי ואמר: תשמע, אתה עכשיו הולך להיות דיין בישראל, ביביע אומר שחיברתי על כל חלבי ודמי השקעתי, הספרים הללו לא ימוש משלחן, ואם אתה רוצה לפסוק בכוחא דהיתרא, לא תירא ולא תחת, ותסמוך על כל מה שכתבתי. ואני ממלא את הצוואה הזאת עד היום, אצלי בבית ובבית הדין, הספרים של מרן פתוחים כל הזמן, יום יום, שעה שעה, בשבילנו מרן זצ"ל עוד חי, הספרים שלו מחיים אותנו!

ב"ה מרן שליט"א שאנחנו תלמידיו והולכים לאורו, זכינו שתמך בנו בכל הענין של תל אביב. שנוכה להמשיך להגדיל תורה ולהאדירה מכוחו ולאורו של מרן שליט"א, לחזק את היהדות בעיר, והכל בנועם ובסבר פנים יפות, "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" (משלי ג, ו). אמן ואמן.

דברי מרן שליט"א: חזק וברוך לגאון הגדול הרב הראשי וראב"ד של ת"א, הגאון הרב זבדיה כהן שליט"א. אתם מכירים אותו, הוא גר כאן בשכונה, ועכשיו התפרסם בכל העולם בזכות התפקיד החשוב הזה. מרן זצ"ל נבחר לרב ראשי לת"א בשנת תשכ"ח, ואחר כך לרב ראשי לישראל. גם הרב זבדיה רב ראשי לת"א, ואחר כך רב ראשי לישראל... שיעלה מעלה מעלה.

בלילות שבת, הרב זבדיה היה מגיע אצלי לבית - גר קרוב - והרבה דיברנו בינינו על כל מיני תיקים מסובכים, היה אומר לי את התיק, והיינו מביאים את כל הפוסקים, פותחים יביע אומר ומעיינים יחד. כשהיה אומר את השאלה, על פניו

אבא שאול רצה לומר שלדעת מרן יתכן שספירת העומר מדאורייתא, ואמר שהברכה מדרבנן ולא הספירה, ולפני כשלים שנה שלחתי משהו שיראה לחכם בן ציון את דברי הבית יוסף הללו, ולא הוה בידיה ולא מאומה, ובמחילה מכבודו הוא לא צודק, "וַאֲדַבְרָה בְּעֵדוּתְךָ נֶגֶד קְלָכִים וְלֹא אֲבוֹשׁ" (תהלים קיט, מז), ובדברי הבית יוסף מפורש שהספירה מדרבנן. וכך המסקנא.

היה נראה שאי אפשר להתיר, או ממוזר, או פסול קהל, כהן וגרושה, בעיות קשות מאוד. אבל כשנכנס לסוגיא, איך שפושט את העניינים, אשריו ואשרי חלקו. אני חושב שהוא אחד הבודדים שכשנבחר לרב ראשי, בנאום הבכורה מידי כשהתחיל לדבר אמר: אני אבך בדרכו של מרן זצ"ל! כי את מרן זצ"ל אי אפשר לשכוח, יש שמנסים להשכיחו, אבל לאף אחד לא יעזור.

במלחמת חרבות ברזל היו עשרות עשרות עגונות, הייתי בתפקיד, והקמנו בית דין, לקחתי פעם את הרב עידו שחר ופעם את הרב זבדיה, לפעמים בית הדין היה בלשכה ולפעמים אצלי בבית, ודונו בכל מיני תיקים מסובכים ביותר, הבעל נעלם וחטפו אותו, ולא יודעים אם הוא מת או חי. היו תיקים יותר קשים מהתיקים שהיו למרן במלחמת יום כיפור, אז היו סימני זיהוי, גופה או דיסקית או שיניים, אבל במלחמה הזו שהיו חטופים היה קשה מאוד להתיר. הב"ח (שו"ת החדשות ס"ס סד) הביא את הפסוק (קהלת ד, א) "והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם" על העגונות, אבל מצד שני, איך נתייר? היו מראים לנו סרטונים ולפי זה היו איזה רגלים לדבר, וכל מיני סימנים ודברים, היו סרטונים שבאמצע ביקשתי לעצור, לא יכולתי להסתכל, ממש ברברים המחבלים הארורים האלו, מזעזע, אבל היינו חייבים בתור בית דין, וראינו את הכוחא דהיתרא של הרב זבדיה. כתבנו עשרות תיקים עם כל המקורות והפוסקים, ורצינו לקבל אישור מהצנזורה של הצבא, אבל לקחו הכל ולא החזירו, נתקנו מילים מסוימות, אבל למה לקחת לגמרי. אפשר להוציא מזה ספר שלם. בכלל בענייני עגונות ראינו את כוחו של הרב ובקיאותו, הוא בקי ביביע אומר ח"ו חלק אבן העזר ס"ג ו'ד' בעל פה, אפשר לבחון אותו מבחן סיכה...

זכתה העיר תל אביב למרן זצ"ל, וכעת זוכה לרב זבדיה שהוא ממשיך בדרכו של מרן, לקרב את האנשים. גם אנשים שהם רחוקים מאוד בחרו בו, כששמעתי כך לא האמנתי, זו סייעתא דשמיא, מרן התפלל עליו למעלה בשמים, שלא יבוש בעולם הזה, ויבחר, כדי שאחר כך עוד יעלה מעלה מעלה. אני מברך את הרב שיזכה להמשיך לזכות את הרבים. אתמול איך שנבחר הראיתי לו בספר (פוסק הדור עמ' 100) את לוח השיעורים שמרן מסר בתל אביב, כל יום כשני שיעורים, ובשבת. הטבלה הזו עשיתי אותה כשהייתי צעיר בגיל 16, בבין הזמנים הייתי צמוד למרן האבא, גדול שימושה יותר מלימודה, ועשיתי את המודעה, ומרן שמח, ופרסמנו בעיתון המודיע - היחיד שהיה אז. בכל יום ראשון מרן מסר שיעור לרופאים בבית כנסת 'אחוד שיבת ציון' מול מלון דבורה, ואתמול אמרתי לרב זבדיה וקיבל, שיארגן מעכשיו שיעור קבוע לעורכי דינים, ולרואי חשבון, אנשים בעלי השכלה גבוהה, שיבואו לשיעורים שלו וישתגעו מהם... ויספר מהתיקים שיש לו בבית הדין. אשריו ואשרי חלקו. כבודו לא יזיח גם את העם שבשדות, בשכונת התקווה,

חינוך במצוות דרבנן

ב. מה הדין לחנך את הקטן לספור את העומר כל יום, האם יש מצוות חינוך למצוות דרבנן או לא. בגמרא חגיגה (ו.) אמרו, כל היכא דגדול מיחייב מדאורייתא, קטן נמי מחנכין ליה מדרבנן, כל היכא דגדול פטור מדאורייתא, מדרבנן קטן נמי פטור. לכאורה משמע בפשטות שלא צריכים לחנך את הקטן במצוות דרבנן. וכן כתב הרמ"ע מפאנו² (ס"ס קיא) לדייק מגמרא זו. וכן משמע מדברי הלבוש (ס"י קפז). וכמו שכתב האליה רבה (ס"ס קפז). גם הפתח הדביר (או"ח ס"י ר"ט אות ו) הביא דברי הרמ"ע מפאנו וסייע לדבריו, והאריך בזה (ע"ע באו"ח ס"י קו). גם מהר"ם בן חביב (שמות בארץ יומא פב.) כתב שאין חינוך במצוות דרבנן. החיד"א בברכי יוסף (ס"י תרנו סק"ג) הסתפק בדין קטן שהגיע לחינוך - גיל 6, בדרך כלל מאז אדם זוכר את עצמו - אם יש לחנכו למצוות לולב בחול המועד, שרק ביום הראשון נטילת לולב דאורייתא, אבל בחול המועד דרבנן, והביא דברי הגמרא בחגיגה הנ"ל.

קטן בעלייה לרגל

ג. אולם הגאון רבי יצחק טייב - מגדולי רבני תוניס - בספרו ערך השלחן (ס"י תרנו) כתב, שיש מצוות חינוך גם במצוות דרבנן. גם הראשון לציון רבי יוסף חזן בחקרי לב (חאו"ח ס"י טז) הביא דברי הרמ"ע מפאנו ודחה³ בשתי ידים, וכתב שיש מצוות חינוך גם בדרבנן. ודחה ראייתו מדברי הגמרא בחגיגה, שהיא מדברת לענין עליה לרגל, ודנה לגבי חינוך קטן חגיר או סומא במצוה זו, שהרי קטן בריא אביו מחנכו לעלות לרגל (שם ד.) - אז לא היה כמו היום שנותנים לילד כרטיסיה והוא עולה לבד לאוטובוס... אלא נסעו בעגלה במשך כמה ימים, והקטן לא יכול ללכת בדרך לבד, ולכן אביו מחנכו ומעלהו לרגל. אבל קטן שהוא חגיר או סומא, או חרש, אף שכאשר יגדל כבר יבריא, אומרת הגמרא שאביו פטור מלחנכו במצוה זו, שהרי אפילו גדול חגיר או סומא פטור מלעלות, כפי שהגמרא (שם ב. ג.) הביאה לימודים, וכל שהגדול פטור מדאורייתא גם הקטן פטור (ע"פ הרמב"ם פ"ב מהל' חגיגה ה"ג). ולא מדובר כלל על כל מצוות דרבנן (ע' מאור ישראל חגיגה ו. ילקו"י שבת א ח"ד עמ' תעח).

קטן במקרא מגילה

ד. וכן משמע בראשונים, דהנה במשנה במגילה (יט:) מבואר, שחרש שוטה וקטן לא מוציאים את הרבים ידי חובת מקרא מגילה. שכל מי שאינו מחויב בדבר אינו מוציא את המחויב ידי חובתו (ר"ה טז.). הקשו התוספות (במגילה שם ד"ה ורבי יהודה) ועוד ראשונים, הלא מקרא מגילה דרבנן וחייב הקטן

שכונת שפירא, תל כביר, כפר שלם, קרית שלום, יש שם הרבה ספרדים, וגם אשכנזים, אל תעשה אפליות... יגדיל תורה ויאדירה, יזכה לרום המעלות. אכ"ר.

ברשות כבוד רב בית הכנסת רבי יוסף שרגא ה' ישמרהו ויחיהו, הקב"ה יחזק אותנו, יזכה לבריאות איתנה ונהורא מעליא, אריכות ימים ושנים.

² היה בדורו של מרן, מרן נפטר בשנת של"ה, בגיל פ"ז, והרמ"ע מפאנו נולד בשנת ש"ח, וכשמרן נפטר היה כבן 27. היה דואג להדפסת הכתבים של מרן, היו שולחים אליו את הכתבים למקום מגוריו באיטליה. היה גברא רבה.

³ הרמ"ע לא היה ראשון אלא אחרון, מהבית יוסף והלאה כולם נחשבים אחרונים, וגם קצת לפניו, הרדב"ז שהיה גדול ממנו כבעשר שנים, נחשב אחרון, אמנם אחרון חשוב, מראשוני האחרונים, אבל אחרון.

⁴ סיפרתי לכם, כשמרן זצ"ל היה מגיע משיעורים בלילה, כשהיינו ילדים, היה שואל אותנו, התפללת ערבית? היינו כבר במיטה עם פיג'מה, והיה אומר, קום תתפלל עם הפיג'מה. לא טירח אותנו ללבוש חלוק עליה, בפרט היום שיש פיג'מה יפה, לא צבעוני עם ציורים של אריות... (ע' ילקו"י ס"י צא ס"ד, פורים עמ' תרפז) והיינו קמים ומתפללים. אני לא זוכר פעם אחת שמרן הלך להתפלל בשבתות וחגים והבנים לא היו אתו. היום אני רואה אברכים שקצת מזלזלים בזה, באים להתפלל, ושואלים אותם, איפה הבן שלך בגיל שמונה? הוא קטן... מרן היינו באים אתו לבית כנסת בורוכוב בגיל שש או שבע. ומחנכים את הקטן גם לתפלת ערבית, ואף שערבית רשות, כבר קיבלוהו כחובה (רמב"ם פ"א מהל' תפלה ה"ו).

מאז שאני זוכר את עצמי, תמיד מרן היה נותן שיעורים ומזכה את הרבים. יש שמוסרים שיעורים לרבים ומבלבלים אותם בכל מיני הלכות לא נכונות, והשתיקה

מדרבנן, 'יבוא דרבנן ויוציא דרבנן, וכמו שאמרו בברכות (כ:) שהקטן מוציא את הגדול שאכל כזית פת בברכת המזון? ותיצרו שקטן הוא תרי דרבנן - הוא חייב מדין חינוך דרבנן, ומקרא מגילה דרבנן - וגדול הוא חד דרבנן, ואין תרי דרבנן מוציא חד דרבנן. ומה שמגילה היא מדברי קבלה, ודברי קבלה כדברי תורה דמי (ר"ה יט.), זה נכון לגבי אונן שמותר בבשר ויין בפורים (ש"ע ס"י תרצו סעי' ז), אבל קריאת המגילה היא מדרבנן, ובמקום ספק הולכים להקל ככל דין דרבנן. הרשב"א (שם) תירץ, שאני מצות חינוך דקילא טפי, ואיננה ככל החיובים דרבנן, כמו לולב בחול המועד ונר חנוכה ומקרא מגילה, אלא היא מצוה שכל מטרתה להרגיל את הקטן במצוות. על כל פנים רואים שגם במצוות דרבנן מחנכים את הקטן.

קטן בתפלה

ה. וכן משמע מהמבואר במשנה בברכות (כ:) שקטנים חייבים בתפלה, לדעת הרמב"ם (פ"א מהלכות תפלה ה"א) תפלה אחת ביום היא מדאורייתא, שנאמר (דברים יא, ג) "ולעבדו בכל לבבכם", איזו היא עבודה שבלב - הוי אומר זו תפלה (תענית ב.), וכפל התפלות מדרבנן. ולדעת התוספות (שם ד"ה בתפלה) כל התפלות מדרבנן, ורק תפלה בעת צרה - כגון בזמן מלחמה - מדאורייתא. מרן בשלחן ערוך (סימן קו סעיף ב) פסק, קטנים שהגיעו לחינוך חייבים לחנכם להתפלל⁴. ובפשטות משמע שמחנכים אותם לכל התפלות, שחרית מנחה וערבית, אף על פי שהן לא מדאורייתא. אמנם הפרי חדש (שם) כתב שמרן בסעיף זה לטעמו שתפלה אחת ביום מהתורה, ומחנכים אותם לתפלה אחת, אך מדברי הלבוש (שם) משמע שאף בתפלה מדרבנן יש לחנך את הקטנים, וכן מחנכים אותם בתפלת מוסף שהיא לכולי עלמא מדרבנן (וראה יב"א ח"ג חאו"ח סימן כז אות ז, ילקו"י ס"י קו ס"י ובמהדו"ח ס"יא, חינוך קטן עמ' כ, קג).

קטן בנר חנוכה

ו. וכן משמע בשלחן ערוך (סימן תרעה סעיף ג) שכתב לגבי נר חנוכה: אבל אם הדליקה חרש שוטה וקטן, לא עשה כלום, ואף על פי שהניחה גדול, ויש מי שאומר בקטן שהגיע לחינוך, מותר. ע"כ. ומי שבקי בכללים ומעיין בספר עין יצחק (ח"ג עמ' תקה) - יש כאלו שלא יכולים לפתוח... אבל צריך להתגבר, תורה היא... - שם כתוב כלל, שכאשר מרן כתב בסתם דינא דגמרא, והיש מי שאומר מפרש את דין הגמרא, לא אומרים הלכה כסתם, אלא כמו היש. וגם אצלנו פירשו האחרונים - מהם האליה רבה (ס"י תרעה סק"ז), הפרי חדש (שם), החכם צבי (הוספות ס"י ג), הזבחי צדק (ח"ג ס"י מא) - שהסתם הוא דינא דגמרא (שבת כג.), והיש מי שאומר הוא ספר העיטור (חנוכה קטז.), ולא בא לחלוק, אלא לפרש שהקטן שלא עשה כלום הוא קטן שלא הגיע לחינוך,

יותר יפה להם, כי צריך להיות צמוד לגדולי הדור. כגון לגבי ברכת המצה, מרן בעצמו נהג לברך על מצה המוציא. שאלו את מרן, אני יכול לפרסם את זה? אמר, כן, אתה יכול לפרסם, כך דעתי, כי מצה לא נאכלת לקינוח סעודה או לתענוג כמו עוגה, אלא לסעודה, אך מה אעשה שהחיד"א (במחזיק ברכה סימן קנח אות ה) כתב שהמנהג לברך על המצה בכל השנה מזוונות, כי היא נכססת, ואין לי כח לשנות את המנהג של כולם, זה לא איסור והיתר, אלא על הכל אם אמר מזוונות יצא, לכן שיישאר בו מנהג, אבל אני בעצמי מברך המוציא. פעם אחד שאל את מרן כאן בשיעור ביזדים, ואם המצה היא רטובה שלא נכססת בשיניים? אמר, כל שכן שמברכים המוציא לחם מן הארץ, וכאן אין את המנהג לברך מזוונות, מה דנהוג נהוג. בילקוט יוסף החדש (ברכות ח"א עמ' תקפ) כתבנו שמברכים על מצה רטובה המוציא, ומי שמברך גם על יבשה המוציא אין הכי נמי יש לו על מה לסמוך, אבל המנהג לברך מזוונות. והבאנו מקורות מדברי הפוסקים, לא מוציאים הלכות מהשרוול. כשמדברים לרבים צריך לשבת ולהכין שיעור כמו בן אדם. השבת ושבת שעברה הייתי במקומות, וראיתי שבלבלו את האנשים.

גם לגבי תספורת בראש חודש אייר שחל בערב שבת, הרי לא נולדנו היום, עשרות בשנים מעולם לא שמענו ממרן או מגדול אחר שאמרו להסתפר, ופתאום עכשיו באים רבנים צעירים ורוצים לחלוק על מרן, להתגדל או לקנטר, ואומרים להסתפר. ואנשים שומעים להם. תשאלו את אחי הרב משה, הוא מספר שמרן היה מתקומם כשהיה שומע את רבני הרדיו, והיה אומר, הם מטעים את הרבים! מי שבאמת ראוי שיאמר הלכות, אחרי הכנה ראווה.

אבל קטן שהגיע לחינוך מוציא ידי חובה. והלא הדלקת נר חנוכה זו מצוה מדרבנן, ורואים שיש מצות חינוך גם בדבר דרבנן.

להפרישו מאיסור

ז. יש שרוצים לתלות דין זה במחלוקת האם מותר לתת לקטן בידים איסור דרבנן, לדעת הרשב"א (שבת קכא.) והר"ן (ריש יומא) מותר, כי איסורי דאורייתא הם בחפצא ואיסורי דרבנן הם בגברא, ולא אסרו על הגברא של הקטן. אבל הרמב"ם (פ"ז מהל' מאכלות אסורות הכ"ז) אוסר להביא לקטן איסורי דרבנן, וכן פסק מרן השלחן ערוך (סימן שמג), ורבנן כעין דאורייתא תקון, להחשיב האיסורים מדבריהם כאיסורי חפצא. ולכאורה הנידון האם מחנכים את הקטן למצוות דרבנן, הא בהא תליא, ולדעת הרשב"א והר"ן אין מצות חינוך בדרבנן, אך לדעת הרמב"ם ומרן השלחן ערוך, כמו שמפרישים אותו מאיסור דרבנן, כך צריך לחנכו במצוות דרבנן. אלא אם כן נאמר שגם להרשב"א והר"ן, לגבי איסור לא צריך להפרישו, מבישולי גוים וכדומה, אבל לגבי חינוך שיתרגל לקיים מצוות, גם בדרבנן צריך לחנכו. וכמו שכתב רש"י (חגיגה ו. ד"ה קטן): אין חינוך קטן אלא כדי להנהיגו שיהא סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל (וכ"ה ברש"י סוכה ב סע"ב). תחשבו, קטן שלא קיים שום מצוות, כל היום משחק בלגו... לפתע נהיה בר מצוה ומתחייב להתפלל ולקיים את כל המצוות כולם, יהיה קשה לו. גם הרשב"א (מגילה יט:) כתב, שמטרת מצות חינוך הקטן להרגילו קודם זמנו, כדי שיהא רגיל במצוות כשיגיע זמנו, וכעניין שכתוב (משלי כב, ו) "תִּנְחַן לְנֶעֱר עַל פִּי דַרְכּוֹ גַם כִּי יִזְקֶיךָ לְאִסוּר מִקְּפוּנָה". בכל אופן למסקנא יש מצות חינוך גם בדבר דרבנן. וכן מבואר בירושלמי (מגילה פ"ב ה"ה).

קטן בספירת העומר

ח. לפי זה, בספירת העומר, שלדעת רוב הראשונים - מהם התוס' (מנחות שם, ד"ה זכר), הרשב"א (בתשובה ח"א ס' קנו, וח"ג ס' רפד) והר"ן (פסחים כח ע"א) - היא מדרבנן, אך לדעת הרמב"ם (פ"ז מהלכות תמידין ומוספין הכ"ד, ובסוף ספר המצוות) והראב"י (פסחים סימן תקכו) ועוד היא מדאורייתא, ומרן פסק שהיא מדרבנן, ואין לנו אלא דברי מרן. ילד בגיל תשע או עשר שהלך לישון ועוד לא נרדם, קורא ספר עד שיירדם, ואביו שואל אותו: ספרת את העומר? לא. יאמר לו, קום ותספור. כי לכתחילה סופרים ספירת העומר בעמידה, שנאמר (דברים טז, ט): "שבעה שבועות תספור לך, מהחל חרמש בקמה", אל תקרא בקמה אלא בקומה⁵. ואם קשה לו לעמוד תוותר לו, אבל שיספור.

קטן ששכח לספור

ט. ילד שאומר לאביו: אתמול שכחתי לספור את העומר, והרב אמר ב"יודים" שאם שכח יום אחד פטור. יאמר לו אביו, אתה לא פטור, תברך! רק הגדול פטור, אבל אתה יכול לברך, כי מטרת החינוך להרגילו במצוות, ואם הוא פטור איך יתרגל, כל שנה ישכח עד שיהיה בר מצוה ולא יתרגל... לכן גם כששכח ימשיך לספור את העומר. כך מרן זצ"ל כתב בקול סיני (לקוטי מרן עמ' 86) - ושוב בחזון עובדיה (יו"ט עמ' רכא) - והעתקנו בילקוט יוסף מועדים (עמ' תיו, תרכ) שיצא לאור בשנת תשמ"ח. היו שהקשו עלי, אתה מחנך את הקטן לברכה לבטלה, ס'רכיה נקט ואזיל, גם כשיהיה גדול וישכח בכל זאת יספור. אבל זה לא נכון, כי כתבו התוס' בר"ה (ג.) ועוד ראשונים, שקטן לא מוזהר בלאו של לא תשא, וקטן צריך להתרגל לברך⁶.

⁵ ומספירת העומר שכתוב בה "וספרתם לכם", למדו (בפסיקתא זוטרת: פרשת אמור) לכל המצוות שכתוב בהן "לכם", שצריך לעמוד [א.ה. ואלו הן: ברכת הלבנה - "החודש הזה לכם", ציצית - "והיה לכם לציצית". שופר - "יום תרועה יהיה לכם". לולב - "ולקחתם לכם". מילה - "המולד לכם". והאבודרהם (בדף טו ע"ג) נתן סימן, על"ץ שלי"ם: עומר, לבנה, ציצית, שופר, לולב, מילה. הובא בשו"ת יחווה דעת ח"ה (ס"ד).

⁶ סיפירתי פעם, שכשהיינו קטנים, מרן היה נותן לנו קלמנטנה - הזקנים זוכרים שהיה יקר - והיה מחלק קלמנטנה או תפוז לילדים, לכל אחד פלח, והיה אומר לנו לברך. ואחר כך שואל, היה טוב? ונותן עוד פלח, ואומר: תברך עוד הפעם. יש מחבר אחד צדיק ששמע שכך סיפירתי, ולא הבין אותי, אבל צריך להדגיש שהיה זה לפני גיל חינוך, שלא יודעים לברך, וצריכים להתרגל בברכות.

ובפרט שלרוב הראשונים כל יום מצוה בפני עצמה, וכמו שכתבו התוס' (מנחות סו. סד"ה זכר) על דברי בה"ג: ותימה גדולה הוא, ולא יתכן. ואף שאנחנו הגדולים חוששים לבה"ג, אבל בשביל מצות חינוך יסמוך על רוב הראשונים לספור הלאה עם ברכה.

קטן שהגדיל בימי העומר

י. קטן שנעשה בר מצוה⁷ באמצע ימי העומר, כשהוא בקטנותו סופר את העומר, אבל ביום שנעשה בר מצוה מפסיק לספור עם ברכה, וגם אם הקפיד לספור כל יום, ולא פספס אפילו יום אחד, לא ימשיך לספור בברכה. כך כתב מרן בשו"ת יביע אומר ח"ג (חאו"ח ס' כז, כח). תראו רבותי, אין דבר בלי מחלוקת, אבל יש לנו כללי הפסיקה. הגמרא בראש השנה (כח.) אומרת, שמי שהוא עתים חלים - פיקח - עתים שוטה - לובש כל מיני בגדים משונים ומסתובב ברחובות... - וקיים מצוה בזמן שהיה שוטה שפטור מן המצוות, כגון שאכל מצה, ואחר כך התפקח, לא יצא ידי חובה וצריך לחזור ולקיים את המצוה, ולאכול שוב מצה. וכן פסקו הרמב"ם (פ"ז מחמץ ומצה ה"ג) ומרן השלחן ערוך (ס' תעה ס"ה). ולפי זה גם כאן, הקטן שספר בזמן פיטורו נחשב כלא ספר כלל, וכפי שחז"ל משווים תמיד חרש ושוטה לקטן - חש"ו, ויש לחוש לבה"ג שאם חיסר אפילו יום אחד לא קיים "תמימות תהייה" והפסיד את המצוה.

להקת אחרונים

יא. כך כתבו להקת אחרונים, ומהם בשו"ת פרי הארץ (ח"ג ס"א) - היה לפני כ-280 שנה חבר בית הדין בירושלים, אחיו של הראשון לציון הרב אדמת קודש - מרן החיד"א בברכי יוסף (ס' תפט ס"כ), מהר"י אלגאזי בשלמי צבור (דף רחצ ע"ג), הגאון רבי אברהם ענתבי - מגדולי רבני חלאב - בספר חכמה ומוסר (פסח אות קמט), הגאון רבי חיים פלאגי' בספר מועד לכל חי (ס' ה אות ח), שו"ת מהר"ש ענגיל (ח"ז ס' קיב) בשם בעל חידושי הרי"ם, אבני נזר (או"ח ח"ב ס' תקלט). וכן שו"ת שערי דעה (ח"א ס' כד), הגאון רבי עקיבא איגר (בחדושי לאו"ח ס' קפו), אמרי בינה (חאו"ח ס' טו), חזון איש (ברכות ס' כח אות ה), שו"ת דברי שלום (ח"ה הערות והנהגות ס' ס"א), ועוד.

מצות חינוך על האב

יב. בפרט שלשיטת רש"י (ברכות מח.), וכן הרמב"ן, הריטב"א והמאירי (מגילה יט:) הר"ן (קידושין לא.), הרמב"ם (פ"ז מהל' חמץ ומצה ה"י) והרא"ש (בתשו' כלל ד ס' כא), מצות חינוך היא בכלל על האבא ולא על הבן, עכשיו אין כאן ילדים קטנים, שלא ישמעו שאין עליהם שום חובה להתחנך... כי המצוה היא רק על האבא לחנך. ואמנם לשיטת תוס' (מגילה יט:) מצות חינוך על הבן, ונחשב בר חיובא מדרבנן, אבל לרוב הראשונים מצות חינוך על האב ולא על הבן (ע"ע יב"א ח"ט חאו"ח ס' כו). וכל שכן לסברא זו, שקטן שהגדיל לא יכול להמשיך לספור את העומר בברכה.

ספק ברכות להקל

יג. אמנם יש חולקים, ולדעתם קטן שספר את העומר בקטנותו והגדיל, יכול להמשיך לספור בברכה, ומהם הכתב סופר (או"ח ס' צט), המהר"ם שיק (חאו"ח ס' רסט) - תלמידו של החתם סופר, ערוך השלחן (ס"ק טו), האדמו"ר ממונקטש במנחת אלעזר (ח"ג ס' ט), תורה תמימה (פר' אמור פ"ג אות נד),

⁷ באים אצלנו לתפלה חתני בר מצוה, ביום הבר מצוה, או בפעם הראשונה שמניח תפלין בבית כנסת. בבית שלו כבר התחיל להניח תפלין, או שהתאמן עם חגורה... אבל באותו היום מניח פעם ראשונה ברבים, ובא במיוחד לרב שיניח לו תפלין, ועולה לתורה, וזורקים סוכריות, ובאים המשפחה - הסבא והסבתא, וזהו יום שמחה. לכן לא רק ביום הבר מצוה עצמו לא אומרים וידוי, אלא גם ביום שמניח תפלין בפעם הראשונה בבית הכנסת.

כשהיינו קטנים, מרן זצ"ל הרגיל אותנו הבנים הגדולים - חכם יעקב, חכם אברהם ואנכי - להניח תפלין כשנה לפני הבר מצוה, וכמובן היה מסביר לנו שצריך לשמור על גופו נקי, ולא לחסוך בנייר.

הגרצ"פ פראנק בהר צבי (או"ח סי' עב), ציץ אליעזר (חי"ד יו"ד סי' נה), ועוד. אבל כאמור להקת אחרונים כתבו שלא ימשיך לברך, ואני מתפלל איך אפשר להכריע ולפסוק לברך, וכי אין פחד מהקב"ה?! "לא תשא את שם ה' אלוֹקֶיךָ לשווא" (שמות כ.ו. דברים ה.ז), וכלל בדינו, ספק ברכות להקל.

חינוך אחר בר מצוה

יד. הרב צבי פסח - אחיין הגרצ"פ פראנק רבה של ירושלים - בן הרב זאב פראנק בעל ספר תולדות זאב, חידש דבר מעניין (בירחון מוריה תמוז תשל"ב עמ' לב), שהקטן ממשיך את מצות החינוך גם לאחר גיל בר מצוה, כי אם לא כן, איך מתחיל באותה שנה שמגדיל לברך ולספור ומחנכים אותו בברכות לבטלה, ולכן ימשיך לספור בברכה, ויהיה לו רצף אחד של "תמימות". וכן הובא באור לציון מעצמו (ח"א ס"ס לו וח"ג עמ' קעט). אולם לא מסתבר שממשיכים את דין החינוך גם אחר שהגדיל, ומי שיעיין בדברי התוס' בפסחים (פ. ד"ה שה) יראה שאין מושג של חינוך באדם גדול. וכן כתב הגאון רבי עקיבא איגר (בתשובה ס"ס ז). וכן מבואר בנזיר (כט): שאין חינוך לגדול. באים אברכים ואומרים, הרב בן ציון כותב שהחינוך ממשיך, אבל מרן זצ"ל (הו"ע יו"ט עמ' רכג, וע"ע ארבע עמ' ט) דחה את דבריו, תפתחו את העיניים (ראה באורך בילקוט יוסף סה"ע עמ' שכו). לכן להלכה קטן שהגדיל לא ימשיך לספור בברכה. היה אצלי אחד שעושה בר מצוה בימי העומר, נראה נבון ופיקח, והצטער ושאל: הרב, ספרתי כל הימים, יש לך פתרון בשבילי? אמרתי לו: כן, תעמוד ליד השליח ציבור בכל יום, או חברך שנמצא לידך, ותאמר לו: תכוין להוציא אותי ידי חובה, ואני מכוין לצאת ממך. וכך יצא ממנו ידי חובת הברכה, ואת הספירה יספור בעצמו.

שומע כעונה בספירת העומר

טו. בגמרא במנחות (סה): דרשו על הפסוק (ויקרא כג, טו) "וספרתם לכם" ממחרת השבת, שתהיה ספירה לכל אחד ואחד. והבינו כמה פוסקים שזהו על דרך מה שדרשה הגמרא (פסחים ה. סוכה כז: כט): על הפסוק (ויקרא כג, טו) "ולקחתם לכם" ביום הראשון פרי עץ הדר וכו', לכם - משלכם יהא, וכן בגמרא סוכה (מג): שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד. וכך כתבו רבינו יהונתן מלוניל והנימוקי יוסף (סוף פסחים), ובספר הפרדס (שער ט עמ' קנה) בשם רבינו אשר בר חיים. גם בספר האגודה (מנחות פ"ו סי' לב) כתב, שתהא ספירה לכל אחד ואחד, ולא ש"ץ בשביל כולם, וגבי יובל כתיב "וספרת לך", דמיירי בבית דין. הביאו החק יעקב (סק"ד). וכן הסכימו חלק מהאחרונים, מהם המהרש"ם (חאו"ח ס"א) - היה לפני כ-450 שנה - שכתב, שבספירת העומר צריך שכל אחד יספור בעצמו, ולכל הפחות לכתחילה לא יצא ידי חובה מדין שומע כעונה. וכן כתב הלבוש (סי' תפט ס"א). בשלחן ערוך (סימן תפט סעיף א) כתב: ומצוה על כל אחד לספור לעצמו. והמגן אברהם (סי' תפט סק"ב) הסתפק בדברי הרשב"א (בתשו"ח ח"א סי' קנו, תנח) שהובא בבית יוסף (סימן תפט), שכתב שמועיל לצאת ידי חובה מהשליח ציבור מדין שומע כעונה, שמא כוונתו על הברכה ולא על הספירה, שבכל הברכות אף על פי שיצא מוציא (ראש השנה כט), ואפילו הוא בקי, ומה שאין כן בספירה שצריך שתהא לכל אחד ואחד.

תורת דיבור או תורת שמיעה

טז. אבל יש שפלפו אם הדבר מעכב, ותלוי במחלוקת מה ההגדרה של שומע כעונה, אם תורת דיבור עליו או תורת שמיעה. תורת דיבור - כלומר שנחשב לשומע כאילו בירך בעצמו בפיו, ותורת שמיעה - כלומר שהתורה חידשה שיש דין לצאת ידי חובה במה שמברך בפיו, ויש דין לצאת ידי חובה במה ששומע ברכה. אם תאמר שכאשר מכוין לצאת ידי חובת ספירת העומר, נחשב לו כספר בפיו, אם כן גם בזה מקיים שתהא ספירה

⁸ יש שאינם בקיאים בהלכה, והש"ץ אומר את הקדושה יחד עם הצבור, וקולו לא ישמע, אבל צריך לומר הקדושה בקול רם ולכוין להוציא ידי חובה, כי יתכן שיש מישהו מהקהל שהוא באמצע עמידה, ורוצה לצאת ידי חובה מהקדושה שלו. ואם אין קולו גבוה, ימתין עד שיגמרו לענות, ויחזור ויאמר קדוש קדוש וכו'. וכן כתב הגאון רבי יהודה עייאש (בית יהודה ח"ב סי' ג) (ילקו"י סי' קד ס"ב).

לכל אחד ואחד. אבל אם שומע כעונה תורת שמיעה עליו, צריך שתהיה ספירה בפיו, והוא לא ספר בעצמו.

שומע קדושה בעמידה

יז. רש"י ותוספות (סוכה לח): נחלקו לגבי אדם שנמצא באמצע עמידה, והתחילו את החזרה - אם היה רב הקהילה, או הרב הראשי, היו צריכים לחכות לו, אבל לא חיכו לו - והגיעו לקדושה, והרי באמצע תפלת עמידה הוא בעולם האצילות ואסור לו להפסיק לשום דבר, אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו, ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק (ברכות ל:), אלא אם כן צריך במקום פיקוח נפש לומר 'הצילו'... ומה יעשה? רש"י (סוכה לח: ד"ה הוא) כתב שישתוק וישמע, ויצא בזה ידי חובה, ושכן דעת רב יהודאי גאון. אבל ר"י ור"ת - נכדיו של רש"י - בתוס' (שם ד"ה שמע, ובברכות כא: ד"ה עד) הקשו, שאם ישתוק וישמע יעשה הפסק, אלא ימשיך להתפלל כרגיל. ומרן השלחן ערוך (סימן קד סעיף ז, וס"ס קט) פסק כרש"י שישתוק ויכוין לש"ץ.⁸ ויש לבאר שרש"י ותוס' חולקים ביניהם בגדר דין שומע כעונה, לרש"י השומע תורת שמיעה עליו, ואין איסור הפסק בשמיעה, וכמו שלפעמים מן ההכרח שאדם מתפלל ושומע את הצעקות של בנו הקטן, זה פסיק רישיה דלא ניחא ליה... אך לתוספות תורת דיבור עליו, וכיון שנחשב כאילו דיבר בעצמו, הרי זה הפסק.

הרי זה כמברך

יח. כתב הרמב"ם (פ"א מהלכות ברכות הלכה יא): כל השומע ברכה מן הברכות מתחלתה ועד סופה, ונתכוין לצאת בה ידי חובתו, יצא, ואף על פי שלא ענה אמן, וכל העונה אמן אחר המברך הרי זה כמברך. ע"כ. ומה נפקא מינה אם הוא כמברך, הרי בין אם ענה אמן ובין אם לאו יצא ידי חובה? כך שואל הכסף משנה. אלא שאם לא ענה אמן, תורת שמיעה עליו, ואם ענה אמן, הרי זה כמברך, ותורת דיבור עליו. כך הסביר הרב ז'ולטי בספרו משנת יעבץ (הל' פסח סי' כ דף נט:).⁹

תורת דיבור עליו

יט. מכמה מקומות משמע ששומע כעונה תורת דיבור עליו, דהנה בגמרא (מגילה טז): מבואר שצריך לקרוא במגילה את עשרת בני המן בנשימה אחת, להראות שכולם יצאה נשמתם כאחד, והרי השומע לא עוצר את הנשימה אלא רק הקורא. וכן בגמרא (מגילה יז. ש"ע סי' תרצ סעי' ג, ז) מבואר שאם קראה על פה לא יצא, ובכל זאת כולם יוצאים ידי חובה מהש"ץ, אף שאין להם מגילה מקלף, מדין שומע כעונה. וכן בפרשת זכור (מגילה יח) ובקידוש (ת"כ ר"פ בחקותי) שצריך שיהיה "זכור" - בפה, מעשים בכל יום שיוצאים ידי חובה מהאומר. וכן פסק מרן בשלחן ערוך (סימן קמו סעיף ב, תרצ סעיף ב). ומשמע שכל דיני האומר עוברים לשומע, ותורת דיבור עליו.

מחשבה טובה

כ. ויש להקשות, אם לגבי מגילה וזכור תורת דיבור עליו, למה כאן מרן פסק כרש"י שהשומע קדושה באמצע עמידה לא נחשב לו הפסק, ומשמע שתורת שמיעה עליו? זו קושיא חזקה, ביביע אומר (ח"ו חאו"ח סי' טז סוף אות א, ח"ח חאו"ח סי' כד אות ב) מקשה אותה - בכל סוגיא הרב הקיף הכל - ותיירץ על פי מה שאמרו חז"ל (קידושין מ). מחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, מחשבה רעה אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה. שהנמצא באמצע העמידה ושומע את הקדושה מהשליח צבור, לענין "מחשבה טובה" - שיחשב לו שענה קדושה - הקב"ה מצרפה למעשה, אבל לענין "מחשבה רעה" - שיחשב לו להפסק בתפלה - אין הקב"ה מצרפה למעשה.

⁹ בימים האחרונים אחד שאל אותי, ששמע מחבירו ברכה, ונתכוין לצאת ידי חובה, ורק את תיבת "ברוך" לא שמע. אמרתי לו שלא יצא, ויחזור לברך, כי זה מטבע הברכה (מ"ב סי' ריג ס"ט). וכל שכן אם לא שמע שם ה', או אלוֹקֶיךָ, שיחזור לברך.